

Egy monarchia agóniája

Az Osztrák–Magyar Monarchia,
1914–1920¹

Az I. világháború kitörésének centenáriumán Franciaországban is sorra jelennek meg a témával foglalkozó tanulmánykötetek és monográfiák.² Bár az emlékévknek még nincs vége, az a tendencia már mindenképp kirajzolódni látszik, hogy az I. világháború értelmezését a francia történészszakma elsősorban a francia–német konfliktusra, illetve a hátszág társadalomtörténeti fejleményeire fűzi fel (a nők munkába állása, a veteránkérdés, megemlékezési gyakorlatok stb.). Úgy tűnik tehát, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia háborús szerepét vagy felbomlását nem övezi különösebben nagy érdeklődés. A Habsburg Birodalom kapcsán Jean-Paul Bled munkája az idén eddig megjelent legambiciózusabb vállalkozás, így talán nem érdektelen a magyar olvasó számára sem. A könyv egyértelműen kijelöli tárgyát és fő kérdését: arra keresi a választ, vajon az Osztrák–Magyar Monarchia már a háború előtt is halálra ítélt államalakulat volt-e. Másképpen: valóban elkerülhetetlen volt-e a Habsburg Birodalom szétesése?

A szerző történész, egyetemi tanár (ma már professor emeritus, Sorbonne – Paris IV.), mintegy negyven éve kutatja Poroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia történetét. Többek között számos életrajzi monográfia szerzője, kötetet szentelt Ferenc Józsefnek (1987), Rudolf trónörökösnek (1989), Mária Teréziának (2001), Nagy Frigyesnek (2004), Bismarcknak (2011) és Ferenc Ferdinándnak (2012) is. Bismarck-életrajza rendkívül pozitív fogadtatásra lelt Franciaországban, a legtöbb kritika és recenzió kiemeli a portré komplexitását és a szerző tényszerűségét. Bled több tudományos periodika szerkesztőbizottságának tagja, közülük az *Études danubiennes* és a *Revue d'Europe centrale* cikkei közelebről is érintik térségünket.

Jean-Paul Bled emellett politikailag elkötelezett értelmiségi, rendszeresen bírálja az Európai Unió jelenlegi működési elveit, és Franciaország, általában az európai államok függetlenségének propagálója. A *Fondation Charles-de-Gaulle* (Charles de Gaulle Alapítvány) tudományos tanácsának tagjaként a *gaulle-izmus* eszme- és politikatörténeti jelentőségével foglalkozik.

Bled legújabb munkája a világháború historiográfiájában régóta boncolgatott kérdés újrafogalmazása vagy inkább újbóli felvetése. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okait a világháború lezárását követően azon nyomban elemezni kezdte a történészszakma, illetve a közírók és a korszak politikai gondolkodói. Az államalakulatra ható centrifugális és centripetális erők számba vétele és a különböző bel- és külföldi politikai sze-

1 Bled, Jean-Paul: *L'agonie d'une monarchie. L'Autriche-Hongrie 1914–1920*. Paris, Taillander, 2014. 484 p.

2 Az emlékévkvel kapcsolatos kulturális eseményekről és publikációkról hivatalos állami honlap tájékoztat: <http://centenaire.org/fr>.

replők felelősségének megállapítása egyrészt a trauma racionalizálása, ezáltal elviselhetővé tétele érdekében történt, másrészt azonban számos tanulsággal szolgált (volna). Noha nem historiográfiai összefoglalót vártunk a *L'agonie d'une monarchie*-től, azért az mindenképpen meglepő, hogy ennek a majdnem százéves vitának a tanulságai elhanyagolható szerepet kapnak Bled munkájában.

A szerző a mintegy ötszáz oldalnyi szövegből öt oldalt szentelt a birodalmat összetartó és szétfeszítő tényezők felsorolásának (50–54). A lista nem kimerítő (az integráló tényezők közül hiányzik például a birodalmi bürokrácia, a közös hadsereg, az infrastruktúra, a birodalmi arisztokrácia, bizonyos intellektuális hálózatok és személyközi kapcsolatok), de nem ezért van hiányérzetünk. Amennyiben továbbolvasva érzékelhetővé válna ezeknek a tényezőknek a hierarchiája, illetve látható lenne, miként változik meg az össze- és a szétartó hatóerők aránya, korrekt kiindulópont lehetne ez a bevezető. Bled azonban lemond az egység- és feszültségteremtő tényezők szövevényes hálózatának vizsgálatáról, és a továbbiakban az egyszerűbb utat választja: a dezintegráló tényezők közül kiválasztja a nemzetiségi nacionalizmusok problémáját, az integráló tényezők közül pedig a Habsburg-dinasztia iránti lojalitást. A továbbiakban csak elvéve kapunk más magyarázatot a Monarchia felbomlására, mint az előbbi felerősödését és az utóbbi meggyengülését. Így a háború kitörésekor az általános mozgósítás során tapasztalt birodalmi egység, sőt lelkesedés magyarázata Bled számára a dinasztia összetartó erejében rejlik. Véleményem szerint a dinasztia iránti hűség jelentőségének túlértékelése vezet ahhoz, hogy a szerző Ferenc József személyének és halálának is rendkívül meghatározó szerepet tulajdonít, illetve Károly trónra lépése kapcsán arra kérdez rá, vajon személye képes lesz-e megteremteni a Monarchia népeit összekötő szimbolikus erőt (230–239.). A kérdés már csak azért is érdekes, mert Károly nem ennek az erőnek az újratemtésén, hanem az újraértelmezésén dolgozott a Monarchia föderatív átalakításának felvetésekor.

A kötet szerkezetét alapvetően a háború előzményeit és menetét kronologikus rendben bemutató egymást követő fejezetek határozzák meg. Ezt a lineáris felépítést egészíti ki egy bevezető és egy összegző fejezet, valamint néhány, nem túl hangsúlyos tematikus alfejezet – ezek közül kettő is a „*Fronts intérieurs*” (Belső frontok) címet viseli, de ez a döntés végül is nem zavaró, hiszen a kronologikus rend miatt a két különböző időpontban felvázolt belpolitikai helyzetkép nem összetéveszthető. Hasonló tematikus alfejezetben tárgyalja továbbá a szerző a két említett eseményt, Ferenc József halálát és IV. Károly trónra lépését is. A biográfiákban jártas Bled érezhető magabiztossággal szerkeszti meg a rövid élet- és jellemrajzokat.

A tematikus blokkokat leszámítva a hadtörténet dominál, ami egy háborús témájú monográfiától elfogadható, bár egy kiegyensúlyozottabb szerkezet jobban szolgált volna a bevezetőben feltett kérdés komplex, átgondolt megválaszolását. A világháború előzményeiről szóló szövegrész például kizárólag a balkáni háborúkkal foglalkozik, noha a konfliktus kitörését egyetlen okra talán senki sem próbálja visszavezetni. Az arányok eltolódását jól érzékelteti a kötet szövegét kiegészítő kilenc térkép tematikája is: hét térkép a hadmozdulatokat, illetve a háború különböző időpontjaiban a frontok állását mutatja be, ezenkívül két Közép-Európa-térképet közöl a szerző, egy a világháború előtti, egy a versailles-i békék aláírását követő állapotot mutatja be. A Monarchia etnikai térképétől a különböző béketervek ábrázolásai számos további ábra segíthette volna az olvasót a tájékozódásban. A hadtörténeti érdeklődés természetesen hadtörténeti konklúziókhöz vezet: Bled az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáért elsősorban az elhúzódó, többfrontos háborút teszi felelőssé. A katonai kudarcra visszavezetett magyarázat hiányérzetet

kelt, mivel a háború elvesztése egyetlen más esetben sem vonta maga után a vesztes állam megszűnését (bár birodalmi jellegének elvesztését jelenthette, mint Törökország esetében, a különbségek elemzése bizonyára e ponton is árnyaltabbá tehetné volna a munka gondolatmenetét).

A szerző érvelése szerint nem önmagában a háború elhúzódása volt végzetes az Osztrák–Magyar Monarchia számára, hanem az a tény, hogy a hosszúra nyúló konfliktus során egyre problematikusabbá vált a Habsburgok viszonya saját szövetségeseivel. A Habsburgoknak eszerint két rossz szövetségese lett volna, egy külső és egy belső: a háború folytatását követelő és akarátát a Monarchiára erőltető Németország, illetve a nemzetiségeit magára és az egész államalakulatra haragító merev, politikailag vak és öngyilkos módon nacionalista Magyarország. Előbbi a katonai, utóbbi a politikai összeomlás elsődleges felelőseként jelenik meg. Bled odáig megy érvelésében, hogy kijelenti: „ha a háború 1917-ben befejeződött volna, a Monarchia fennmaradhatott volna” (431.). A feltetelezés logikájának érvényességét elvi szinten is megtámogatja: „Az, hogy egy esemény bekövetkezett, semmi esetre sem jelenti azt, hogy a történelem ne vehetett volna más fordulatot” (430.).

Egyrészt tehát a dinasztia iránti lojalitás gyengülése és az erősödő nemzetállami törekvések, másrészt a túl hosszúra nyúlt fegyveres konfliktus okozta az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását. Ha az olvasó nem értené, a konklúzióban Bled nyilvánvalóvá is teszi, hogy akkor mi *nem* játszott szerepet a folyamatban: a nagyhatalmi szándék (435.). A szerző ezen álláspontja sejtethető abból a döntéséből, hogy egyetlen fejezetet sem szentel a békekötések elemzésének. A szöveg mindazt, ami a békekonferenciákon történt, pár mondatban, a konklúzióban foglalja össze. E megoldástól az olvasónak az a benyomása támad, hogy éppen a kötet fő problematikájának kibontásában válik erőtlenné a szöveg, hogy a szerző éppen a legfontosabb állításait nem támasztja alá kellőképpen. A mindösszesen tízoldalmi összegzésben ugyanis súlyos állítások olvashatók minden komolyabb indoklás nélkül. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okait Bled egyetlen bekezdésbe sűrítve tárja ismételtelen elénk: „Ausztia–Magyarország halála nem egy nemzetközi összeesküvés eredménye volt. Végelgyengülésben hunyt el, egy túl hosszú háború áldozataként, egy soha meg nem oldott élelmészeti válságtól meggyötörve, a Német Birodalomnak való egyre erősebb alárendelődésének súlya alatt.” A folytatásban kedvenc képével élve azt is megismétli, hogy „a Monarchia épületét összetartó habarcs, a dinasztia-hűség” az erősödő nacionalizmusok hatására meggyengült (435.).

A békék értékelése hasonlóan sommás. Bled álláspontja szerint az Ausztriával, illetve Magyarországgal kötött békék az új közép-európai helyzetet nem megalkották, hanem lényegében jóváhagyták, a háború végére kialakult állapotok szerint. „Így aztán a békéket övező tévhiteknek, miszerint a Monarchia felbomlásának hátterében az antanthatalmak álltak, nincs létjogosultsága” (436.). A szöveg önmagának is ellentmond, amikor azt is megjegyzi, hogy 1918 tavaszáig az antant nyitott lett volna a Monarchia fenntartására (435.), hiszen ez a megjegyzés hallgatólagosan arról is szól, hogy később viszont visszautasította azt. Bled azonban nem magyarázkodik, hanem kijelenti, hogy a békéknek nem volt diktátum jellege, igenis volt helye a korrekciónak, és a ratifikálást az antant egy állam számára sem tette kötelezővé (436.). Minthogy a versailles-i békével foglalkozó nemzetközi szakirodalomban axiómának számít, hogy az I. világháborút lezáró békekötéskor a nagyhatalmak szakítottak a tárgyalásos, konszenzusos békekötés gyakorlatával, ha Bled mégis az ellenkezőjét állítja, illene megpróbálnia meggyőznie az olvasót.

Megjegyzni továbbá, hogy az Anschluss tiltását leszámítva a békekonferencia tiszteletben tartotta a népek önrendelkezési jogát (437.),³ ami, felesleges volna bonyolítani, nem igaz.⁴ Ha valami igazán elemzésre érdemes kérdés, akkor az az, hogy a nemzeti elv és az önrendelkezés vonatkozásában két korábban nem érvényesített szempont került be a békekötési tárgyalások retorikájába, majd mindkét szempontot rendszeresen figyelmen kívül hagyták. Annak, hogy a győztes hatalmak saját elveiket újból és újból megtagadták, nyilvánvaló okai voltak: a háborús felelősség korábban szintén ismeretlen fogalmának bevezetése, a hadviselő feleknek nem csupán győztesekre és vesztesekre, de az igazság védelmezőire és bűnösökre való felosztása. Ormos Mária megfogalmazásában: „Pontosan e két kategória kialakítása volt a gyökere annak, hogy a békerendszer az igazságosságra törekvés, a nemzeti elv, a népek szuverenitásának tisztelete és a demokrácia színeiből szőtt ideológiai zászló mögött merőben ellenkező eredményekre jutott.”⁵

Összességében elmondható, hogy már a békekötés győzelem pillanataiban is több kritika fogalmazódott meg a versailles-i rendezés kapcsán, mint amennyit Bled monográfiájában olvashatunk. A szerző álláspontja mögött meghúzódó meggyőződésekről nem sokat tudunk, mindenesetre úgy tűnik, azonosul a felelősségtulajdonítás és -hárítás logikájával, amely a világháború lezárását követő egy-két évtized historiográfiáját jellemezte.⁶ Azt hiszem, joggal volna elvárható, hogy ezt a logikát némi kritikával alkalmazza.

A szerző azon döntése, miszerint az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának tárgyalásakor nem tér ki hosszabban a világháborút lezáró béketárgyalások menetére, elveire és alakuló erőviszonyaira, véleményem szerint szakmailag védhetetlen. Amennyiben a szerző mellett kíván érvelni, hogy nem a nagyhatalmak döntése kapcsán bomlott fel a Monarchia, akkor azt éppen a béketárgyalások során folytatott politikájuk részletes bemutatásával kellene alátámasztania. Így lenne esélye arra, hogy érzékeny arányok felállításával a Monarchia felbomlásának belső és külső okait valamilyen ésszerű hierarchiába rendezze, és átfogó, a társadalmi realitás és a politikai erőviszonyok komplexitását figyelembe vevő magyarázatot nyújtson Közép-Európa átrendeződésére. Így nem lógna a levegőben az összegzést lezáró megjegyzés sem, amely a Közép-Európában kialakult hatalmi vákuum és a náciizmus könnyű sikere közötti összefüggésre hívja fel a figyelmet.

Kérdés marad továbbá, vajon érdemes-e 2014-ben monográfiát szentelni az Osztrák–Magyar Monarchiának, ha ez a monográfia utalások szintjén sem foglalkozik napjaink könnyen kitapintható szellemi divatjával, a Monarchia-nosztalgiával. A letűnt dunai monarchiából mintha csak a boldog békeidők szépiás fényképei hatnának a kortárs képzeletre. Ha a megközelítés nem is tudományos, kétségtelen, hogy a Monarchia iránti nosztalgia minimum két vonása (társadalom)történeti elemzésre érdemes: úgy tűnik, nemcsak a nemzetek feletti birodalmi szolidaritás, hanem a soknemzetiségű együttéléshez köthető többes identitások is vonzó alternatívát jelentenek a száz év alatt sokat megélt közép-európai kis nemzetállamok polgárai számára. A különböző, immár a tudományos életben jelen lévő

3 Sietősen hozzáteszi ugyanakkor, hogy ez reálpolitikai döntés volt, amiben nincs tehát semmi immoralis (437.).

4 A sok lehetséges példa közül, amely állítást igazolja, talán a legsokatmondóbb az a közismert tény, hogy ahol a lakosságnak lehetősége volt népszavazás útján döntenie a sorsáról, minden esetben a békekonferencia döntésével ellentétes eredmény született.

5 Ormos Mária: Új rend a világban. Egy meghasonlott békerendszer. In: *Rubicon*, 8. (1997) 2. sz.

6 Erről a historiográfiai témáról részletesen: Becker, Jean-Jacques: L'évolution de l'historiographie de la Première Guerre mondiale. In: *Revue historique des armées*, 2006. 242. sz. 4–15.

geopolitikai, kultúrtörténeti vagy filozófiai Közép-Európa-koncepciókat pedig minden esetben valamiféle sajátos viszonyulás jellemzi a közös Habsburg-múlthoz. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása bizonyosan vákuumot hozott létre Európa közepén – politikai tekintetben. Ami azonban a térség intellektuális történetét és életét illeti, a mai napig megtermékenyítőleg hat. Kár, hogy Bled munkájában erről sem olvashatunk.

Végül egy formai megjegyzés: a magyar olvasóban bizonyára ellenérzéseket és bizalmatlanságot kelt az a tény, hogy Tisza István nevének kívül a kötetben szereplő összes (!) magyar személynév kisebb-nagyobb helyesírási hibával és/vagy németesen van írva.⁷ Hibásan szerepel a trianoni béke aláírásának időpontja: 1920. június 2. szerepel június 4. helyett (436.), a Mátyás-templom (hivatalosan köztudottan Budavári Nagyboldogasszony-templom) kapcsán a szerző még el is magyarázza, miért Szent Mátyásnak van szentelve (260.), valamint többször is hadsereg értelemben szerepel az a szó, hogy honvéd (ékezet nélkül). A formai hibák részben abból adódnak, hogy, amint a kötet bibliográfiájából kiderül, Fejtő Ferenc alapművének kívül⁸ Bled nem használta a magyar historiográfia világnyelveken is elérhető termését. Noha a magyar történetészszakma értelemszerűen nem felelős a szerző pontatlanságáért, a jelenség kapcsán érdemes újból tudatosítanunk magunkban, hogy eredményeink nemzetközi közlése és promotálása alapvető érdekünk, enélkül ugyanis újból és újból az a bosszantó élmény fog érni minket, hogy a már elért eredményeink mintha nem is léteznének: a nemzetközi tudományos diskurzusban legalábbis nem hallatszanak.

Eszik Veronika

7 Egy személyes megjegyzés: Tisza István jellemzésekor Jean-Paul Bled sem rugaszkodik el a közhelyektől, és a hajlíthatatlan elvember, egyben szűk látókörű, „nyakas kálvinista” (*calviniste rigide*) képe elevenedik meg az olvasó előtt (47.). Tisza szerepének értékelésétől függetlenül nem tudom, van-e a magyar történelem szereplői között más, akire *felekezeti hovatartozásához* kötött jellemzése így ráégett volna, van-e még valaki, akivel szemben a történettudomány minden skrupulus nélkül alkalmaz egy dehonesztáló, egyben diszkriminatív általánosítást. Politikai magatartásának egyik megkerülhetetlen magyarázó erejévé jellemvonásnak tekintett reformátussága vált. Jellemző, hogy Bled munkájában egyetlen más személy bemutatásakor sem érzí szükségét annak, hogy az illető felekezeti hovatartozását megemlítsé.

8 Fejtő, François: *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*. Paris, 1988.